

Kijken naar de pijn van anderen

Waarom gaan wij massaal naar de tentoonstelling ‘De Aanval’ en waarom kijken we naar de gruwelijke foto’s van het Rotterdamse bombardement in het indrukwekkende boek ‘Rotterdam 14 mei 1940’?

Geen foto’s van “Uur U”

Als de bommen op 14 mei 1940 vallen, zijn daar eigenlijk geen foto’s van genomen. Van Duitse zijde was Rotterdam niet belangrijk genoeg om propagandafotografen mee te sturen in de Heinkel bommenwerpers. De Rotterdammers die hadden kunnen fotograferen, deden dat niet omdat ze het vege lijf moesten redden. Blijven over de foto’s die een Duitse vlieger maakte op 10 mei van een bombardementsvlucht. Prelude (voorbode) op de hel vier dagen later. [foto 1, Bundesarchiv / Bildarchiv Koblenz] “Laat de gruwelijke beelden ons achtervolgen. Al zijn het slechts symbolen, al kunnen ze de werkelijkheid waarnaar ze verwijzen met geen mogelijkheid ten volle weergeven, toch hebben ze een cruciale functie. De beelden zeggen: dit kunnen mensen elkaar aandoen – soms vrijwillig, met enthousiasme, overtuigd van hun eigen gelijk. Vergeet het niet.” Dat schrijft Susan Sontag in haar beroemde boek “Kijken naar de pijn van anderen”. [1] En daar openbaart zich een interessant thema: waarom kijken we in grote aantallen naar de expositie “De Aanval” in de Onderzeebootloods en naar de foto’s in bijv. het recent uitgegeven boek “Rotterdam 14 mei 1940. De ooggetuigen. De foto’s”. [2]

Kijken naar de pijn van anderen

De Duitse soldaat voelde vermoedelijk geen pijn toen hij keek naar de gevolgen van de opengaande bommenluiken. Dat had hij niet omdat de ideologie van het Duitse Volk als heer en meester op deze aarde gerealiseerd moest worden. Dat heiligde elk middel. Dat is het allereerste aspect van kijken naar gruwelijke foto’s. Zij zijn het teken van de overwinnaar. De IS-keeldoorsnijdingen zijn het meest perfecte voorbeeld hiervoor. Sociaal psychologen zijn het er over eens dat de ander doelbewust niet zien als medemens maar als lager op de ladder van de beschaving staand, het mogelijk maakt om ze te ontmenselijken. Die ‘infrahumanisation’ [3] zorgt dat we triomfantelijk kunnen kijken naar wat anderen wordt aangedaan. Helaas zijn wij allen behept met deze manier van denken. Ons overvalt ook vaak het idee dat we beter of intelligenter zijn dan mensen die verder van ons af staan [werklozen, zwervers, Barbie van de tv-serie etc.]. In de psychologie heet dit verschijnsel de ‘in-groupbias’, wij zijn beter dan zij en zij lijken erg op elkaar, meer dan wij van elkaar verschillen [4].

Gruwelijke foto’s bekijken

Het is niet alleen maar dat we willen weten wat er is gebeurd op 14 mei 1940. Eigenlijk weten we alles, beseffen we hoe afschuwelijk het was. Wat zou dan de reden kunnen zijn dat we naar tentoonstellingen gaan en boeken kopen die gaan over de pijn van anderen? De foto van de eenzame man in het puin van de Delftsestraat [foto 2, foto C. Baksteen/Stadsarchief R’dam] of de foto van de kijkende en ontredderde mensen op de Kaasmarkt [foto 3, foto Stadsarchief Rotterdam], ze roepen beiden enerzijds afschuw op maar anderzijds nieuwsgierigheid. Mijn hoofd buigt, net als bij zoveel andere mensen, auto-

voor het beloningshormoon ‘dopamine’. Deze autoreceptoren remmen het beloningshormoon. Maar als je er minder hebt, blijft het gelukshormoon/beloningshormoon doorstromen en wil je blijven gaan in de achtbaan, het duiken van een rots, met 120 kilometer door de bocht etc. etc. De foto kan niet gruwelijk genoeg zijn.

Maar er zijn dus ook mensen die zich juist meer inleven in anderen of zoals het geval bij kinderen, minder goed het verschil zien in ‘echt’ en ‘namaak’. Dus mensen die horrorfilms extreem eng vinden: zeg steeds ‘prachtig gedaan met dat nepbloed’ of benadruk heel vaak ‘het is niet echt’.

matisch naar voren om details te zien, om nog dichter bij de ellende van de ander te komen. Kijken we met het idee dat dit ons ook had kunnen overkomen en dat we door te kijken ons verbonden voelen met de slachtoffers? Kijken we met een feitelijke empathische blik, een blik van zielsverbondenheid? Dat zou een mooie rechtvaardiging zijn voor ons ongegeneerde kijken. Ik vroeg mij dit vooral af toen er boeken verschenen met politiefoto’s van misdrijven, zelfs in FOAM Amsterdam in 2007 geëxposeerd. [5]

Een eerste verklaring

De evolutiepsychologen verklaren dit kijken naar gruwelijkheden [foto’s, horrorfilms etc.] als een mogelijkheid om te oefenen voor situaties die echt beangstigend en bedreigend zijn. Het leert ons dus omgaan met onze diepgewortelde angsten en leren ons die angsten onder controle te houden. Onvermijdelijk is dat mensen die een hoge mate van inlevingsvermogen in andere mensen hebben [empatische vermogens bezitten], gruwelijkheden al snel te erg vinden, dan mensen met een kleiner inlevingsvermogen.

De meest logische verklaring van de verschillen tussen mensen die meer of minder tegen gruwelijke zaken kunnen, ligt in het feit dat mensen verschillende neurochemische reacties hebben. Er zijn mensen die echte thrillseekers zijn. En juist die hebben minder autoreceptoren [een soort doorgefluisde van een chemische stof]

Eigenlijk doen we dan niets anders dan het hierboven beschreven ‘ontmenselijken idee’.

Een tweede verklaring

Susan Sontag stelt dat ‘de graagte waarmee mensen kijken naar afbeeldingen van lichamen die pijn lijden bijna niet onder doet voor de gretigheid waarmee afbeeldingen van naakten bekeken worden’. [6] Wij kijkers naar pijn bezitten dus een soort ongezonde belangstelling. Wij zijn niet louter nieuwsgierig als we in de file naar het pas plaatsgevonden ongeluk kijken. “In veel gevallen is het ook de begeerte om iets gruwelijks te zien” [7]

In het werk van Georges Bataille vinden we een verklaring voor deze gedachte dat pijn [dood] en erotisch [begeerte] samen kunnen vallen en zo ons verlangen naar weerzinwekkende foto’s kunnen verklaren. [8] In een lange analyse van de prehistorie [waarin dood en seksualiteit eendrachtig kunnen worden aangetoond] ar-

riveert hij in de Griekse geschiedenis bij Dionysos-godsdiens. Religie is volgens Bataille wezenlijk tegendraads, ‘zij keert zich af van het in acht nemen van de wetten. Wat zij verlangt is het exces, het offer, het feest, met als hoogtepunt: de extase.’ Zelf stond op zijn bureau een foto van de ‘Chinese foltering’. Fou-Tsjoe-Li werd voor moord op een prins veroordeeld tot de foltering van de honderd stukken. Levend werden er honderd stukken uit zijn lichaam gesneden tot de dood zou volgen. Juist de extase op het gezicht van de gefolterde fascineerde Ba-

taille, sadisme vooral. ‘Tussen het meest schaamtevolle en het meest verhevene’.

Een derde verklaring

Naar mijn idee is er een relatie te leggen tussen het idee van ‘leedvermaak’ en onze wens om naar gruwelijke foto’s te kijken. De psycholoog Van Dijk concludeert in een betoog over leedvermaak dat daar twee motieven voor zijn aan te wijzen. [9] Enerzijds halen wij uit het genot om de pijn van een ander een ‘positieve zelfwaardering’. Dat is ook het geval bij kijken naar oorlogsfoto’s: dit is ons gelukkig niet overkomen. Hoe gedetailleerder de pijn van de ander staat afgedrukt, des te verder staat deze van ons af. Er is een onuitgesproken en nauwelijks zichtbaar te maken gevoel: ik leef en zal hopelijk nooit in deze situatie terecht komen. Het tweede motief is de rechtvaardigheid, want ‘wie een kuil graaft voor een ander, valt er zelf in en dat verdient die dan ook! De vijand verslagen in de gruwelijke foto? Terecht! De onschuldige op de foto gedood en veronachtzaamd? Schande! Dit had niet mogen gebeuren! En zo kijken we naar Rotterdam in puin en zo fluisteren we tegen elke Duitser zachtjes ‘eerst mijn fiets terug’.

Reageren?

d.roelfzema@upcmail.nl

[1]= Susan Sontag [2003], pag. 109

[2]= Frits Baarda, uitgeverij Thoth Bussum, 2015. ISBN 978 90 6868 676 0. Zeer aangrijpende ooggetuigen verslagen en ‘prachtige’ foto’s. Een aanrader om te kopen!

[3]= Jacques-Philippe Leyens: door anderen tot de outgroup te degraderen, “krijgen ‘de anderen’ minder diepe emoties toegedicht. We zien ze nog wel als wezens die pijn hebben, angstig en woedend kunnen zijn, maar tot ingewikkelder emoties als schaamte, spijt of schuldgevoel zien we ze niet meer in staat.” [Psychologie Magazine okt 2014 v.a. pag 24]

[4] Zeer interessant hoofdstuk over dit in- en outgroup denken, dit wij-en-zij idee staat in Sociale Psychologie [Aronson, 2007] pag. 455-504.

[5]= Moord in Rotterdam [1995], Stille getuigen [1998], Plaats Delict [2207] zijn de drie boeken met nooit eerder tentoongestelde foto’s van zelfdodingen, moorden, verkrachtingen etc. etc. Omdat de foto’s zo extreem gedetailleerd zijn, blijven ze intrigeren. Immers de hoeveelheid koffie in de kan duidt misschien er wel op dat de vermoorde bezoek had. Of de foto van de losse traproede en het kapotgeslagen hoofd beneden aan de trap, verklaart misschien wel de rare val die de vrouw des huizes gemaakt heeft. Wij huiveren bij het zien van dit alles maar bladeren nieuwsgierig door.

[6]= Susan Sontag [2003], pag. 41-42

[7]= Susan Sontag [2003], pag. 91

[8]= Georges Bataille, De Tranen van Eros. [1993, 2de], Dionysos, pag. 59-82; over het Christendom pag 83 e.v.; over de Chinese foltering, pag 242 t/m 245

[9]= Wilco W. van Dijk “Leedvermaak, niet netjes maar wel lekker”. In Doosje en Fischer [2005], pag. 44-54.